

LADÁNYI BRIGITTA

(Budapest)

Megszólításformák 1526 előtti leveleinkben

„A megszólítás funkciója a felhívás, valamely személy figyelmének a felkeltése. Erre a funkcióra a kommunikáció kezdete óta szükség van, jelezni kell a címzettnek: figyeljen, a következő információk neki szólnak. Így okkal feltételezhetjük, hogy az ősmagyar korban is használtak megszólításokat. [8]

Első erre vonatkozó adataink a korai ómagyar korból származnak. A Legtöbb megszólítás a XIII. sz. közepéből való Ómagyar Mária – siralomban fordul elő. A Siralom személyes, fájdalmas hangvételét erősíti a vissza – vissza térő megszólítás, melyben az anya az elveszített fiút hívja, szólongatja, mintha csak a szó varázserejével visszanyerhetné: „Ó én édes uracskám, egyetlen egy fiacskám”, „Világ világa virágnak virága”. Az 1195 körül keletkezett Halotti Beszéd is stílus élénkítő eszközként használja a megszólítást: „Szerelmes brátim...”.

A szokásosan együtt használt tagolatlan mondatok egyik – másik típusa a kódex irodalomban stiláris eszközzé vált. Ilyen volt elsősorban az ó indulatszó + megszólítás gyakran használt együttese. Pl.: a Horvát kódexben: „Ó kegyelmes. Ó kegyes. Ó édes Mária”, s ilyen lehetett a levelezésekben az efféle megszólítás szerkezet: „Én jó uram és én szerelmes atyám” (1534-ből). [9]

A megszólítás formák alkalmazására korábbi, a világirodalomból ismert példáink is vannak: már Homérosznál is találkozunk ezek sokféleségével. Jellemző, hogy a megfelelő megszólítás formára még civakodás közben is ügyelnek. Pl.: az Iliász I.122. versében így szólítja meg Achilles Agamemnon: „Dicső Atreides, legkapzsibb ember a földön.

Az ehhez hasonló megszólításformák használatát a mai szokás a hivatalos és ünnepi alkalmakon kívül a levél stílusra szorította. Pl.: Tisztelt Hölgyeim és uraim!, Kedves Barátom! stb.

Épp ezek a levélbeli megszólításformák keltették fel az én érdeklődésemet is; ebben a témában történő vizsgálódásaimkor az a cél vezérelt, hogy megtudjam, milyen megszólítás formákkal élt az adott kor ember magánleveleiben.

Kutatásaim alapját Hegedűs Attila és Papp Lajos által szerkesztett 1991-ben megjelentetett Középkori leveleink (1541-ig) című kiadvány törzsanyaga képezte. A kötet létrehozói 44 magyarországi és határon túli le-

véltárban végeztek gyűjtő munkát, valamint 10 könyvtár kéziratárának anyagát vizsgálták meg, hogy felkutassák a magyar nyelvű vagy magyar szövegrészeket tartalmazó latin nyelven íródott leveleket.

A kiadvány 244 levelet tartalmaz. Én az 1526 előtti első 16 magyar nyelven íródott magán levelet vettem alapul a kutatáshoz, amelyek között volt csupán két sornyi, de előfordult egy-két oldal terjedelmű is.

Előttem Sárosi Zsófia foglalkozott hasonló témával egyik cikkében [6].

Hat nagyobb típust különítettem el, amelyek mindegyike altípusokra oszlik:

1. Személynevek pl.:

- Teljes név: Baxay Bernát (20. levél)
- Vezeték név: Gózon (26. levél)
- Keresztnév: Én fiamra, Gáspárra (52. levél)
- Keresztnév + státusz jelölő szó: Tamás diák (49. levél)

2. Rokonsági fokozat kifejezői pl.:

- Jó atyám fia (25. levél)
- Édes szülőm (26. levél)
- Néném (27. levél)
- Szerelmes öcsénk (53. levél)

3. Címek rangok kifejezői pl.:

- Királynak őfelségének (2. levél)
- Prior (7. levél)
- Bíró (26. levél)
- Miniszter (26. levél)

4. Foglalkozások jelölői pl.:

- Árus ember (26. levél)
- Gyöngyfűző (26. levél)
- Török szabó (11. levél)
- Mesterek (49. levél)

5. Társadalmi kapcsolatra utaló kifejezések pl.:

- Tisztelendő uram (31. levél)
- Kegyelmes uram (43. levél)
- Szerelmes uram (49. levél)
- Nemes uram (23. levél)
- Szerelmes asszonyom (26. levél)

6. Névmási megszólítás formák pl.:

- Te kegyelmed (2. levél)
- Ezek (23. levél)

7. Egyéb megszólítás formák pl.:

- Őhozzá tartózó (7. levél)
- Apró ember (52. levél)
- Jeles emberek (27. levél)
- Kis leányka (31. levél)
- Nemesség (49. levél)

A 16 vizsgált magánlevél közül csak 8-nak magyar nyelvű a címzése. PL.:

- Én tisztelendő uramnak Batthyany Baltazárnak (7. levél)
- Ez levél adassék Imre uramnak (11. levél)

A 8 levél közül 6-nak címzése tartalmazza a címzett teljes nevét, 1 csak a keresztnévét, 1 pedig csupán a méltóságát, címét.

A vizsgált levelek írói közül csak heten írták alá magyarul a fogalmazványt a következőképpen:

- János herceg keze írása (11. levél)
- Bökény Pál szegény szolgád (23. levél)

Összevetve a címzéseket az önmegnevezésekkel nyilvánvalóvá válik, mennyire figyeltek a levél írók arra, hogy a megfelelő megszólítás formával éljenek: a címzések sokkal hosszabbak bonyolultabb szerkezetűek, mint az önmegnevezések. Míg a címzettet igyekeztek a lehető leginkább „felmagasztalni”, addig önmaguk megnevezésénél feltűnően visszafogottak szerények. Nem véletlenül, hisz akár a levélíró és a címzett között fennálló rokon, baráti, társadalmi kapcsolat viszony múlhatott a megfelelő megszólításforma kiválasztásán.

Ahhoz azonban, hogy egyáltalán a rendelkezésünkre álló megszólításformák közül kiválasszák a megfelelőt, előbb tisztázni kell a levélíró és címzett között fennálló tegező vagy magázó viszonyt.

„A magyar nyelvközösségben a középkorban még a tegezés volt általános. Az egyre jobban differenciálódó, rétegződő feudális társadalomban azonban igény volt a rangkülönbségnek a tiszteletadás nyelvi formáiban való kifejezésére is. Így és ezért tehát a magasabb társadalmi helyzetűeknek, ill. a tanultabbaknak és az idősebbeknek kijáró tisztelet jeleként jött létre a magázás és a magázó formák. Idővel ezek más funkciót is felvettek: a hatalmasok, a hatalmasabbak, a tekintélyesek jóindulatának a megnyerését is szolgálták” – írja Kiss Jenő szociolingvisztikai tárgyú könyvében [4].

Így keletkeznek a kegyelmed, nagyságod, uraságod stb. megszólítások, melyekhez a latin *Dominatio Vestra*, *Gratia Vestra* kifejezések szolgálhattak mintául.

A XVI. XVII. és XVIII. sz. levelek jellemzője a tegezésnek az udvariasabb formákkal való váltakoztatása. A XVI. sz. levelek szerint még tekegyelmedet használtak minden mondatban, később már csak te nélkül. Nincs ez másként a legrégebbi magyar misszilisben sem, amelyet 1486 körülre tesz a szakirodalom: „Én jó uram, tudja te kegyelmed, hogy Bégánytól mit izentél vala...” (2. levél) Értékben és hangzásban lefokozódva lassanként kelmed, kend, sőt ked és ke lett belőle, s a mai kegyed is összefügg vele.

A fejlődésnek már további foka az, hogy ha nincs is minden mondatban a kegyelmed, nagyságod kitéve, azért az író vagy beszélő az előző mondatból oda érti és szabályos nyelvtani egyezéssel harmadik személyű igét, névmást és birtokragot használ. A ma szokásos harmadik személyű megszólítás az ún. magázás az ilyen szerkezetekből fejlődött. Eleinte érzik a harmadik személyű igének vagy birtokosnak a nagyságodhoz, kegyelmedhez való tartozását lassanként azonban a nyelvérzék megfelelően erről és a kegyelmed egészen elmarad, és a megszólításban a nagyobb tiszteletet, vagy kevésbé bizalmas viszonyt csupán csak a harmadik személyű ige fejezi ki. Sőt már az 1540-es évekből származó misszilisek némelyikéből is teljesen eltűnt a kegyelmed féle alak. Ennek a folyamatnak jelentéstani oka van: a szónak a történelem folyamán megrövidült alakjai – kelmed, kend - már nem megtisztelő, hanem inkább lenéző, lekicsinylő megszólításul használatosak.

Láthatóan a XVI. század második felétől ritkul a tegezésnek és a magázó megszólításformáknak az elegyítése, s lassan utat tör a harmadik személyű igealak a magázás kifejezéseként. A nagyságod, kegyelmed mellett a XVII. században jelenik meg a maga személyes névmásként, 1833-ban pedig Széchenyinek köszönhetően az Ön.

IRODALOM

1. Bárczi Géza. A magyar nyelv életrajza. Bp.: Gondolat, – 1963-260.o.
2. Deme László – Grétsy László – Wacha Imre. Nyelvi illettan. Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, – 1987.
3. Kertész Manó. A magázás // MNy, 1908 – 101-9.o.
4. Kiss Jenő. Társadalom és nyelvhasználat. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, –2002 – 270-1.o.
5. Pónori Thewrewk Emil. Az udvariasság nyelve // Nyr., 1897 – 9-15, 101-8.o.
6. Sárosi Zsófia. Megszólítás és említés néhány XVI. sz.-i misszilisben //A magyar nyelv rétegződése. Szerk.: Kiss Jenő – Szűts László. – Bp.: Akadémiai Kiadó, – 1988 – 841-9.o.
7. Simonyi Zsigmond. Az udvariasság nyelvéről // Nyr., 1911 – 1-8, 149-55.o.
8. A magyar nyelv történeti nyelvtana. Szerk.: Benkő Loránd, I. kötet. – Bp.: Akadémiai Kiadó, – 590-1.o.
9. Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. – Bp.: Osiris Kiadó, – 2003 –564-5.o.
10. Középkori leveleink (1541-ig). Szerk.: Hegedűs Attila – Papp Lajos. – Bp.: Tankönyvkiadó, – 1991.

Бриджіта Ладані

Формули звернення в приватних листах до 1526 роки.

Резюме

У статті долідувала формули звертання у листах, датованих до 1526 року. Виділяю 6 більших типів: 1) власні імена; 2) родинні відносини; 3) посади; 4) рід занять; 5) суспільні відносини; 6) займенникові формули звертання та інші формули звертання.